

ks. Grzegorz Godawa*

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Psychospołeczne uwarunkowania wychowania dziecka przez samotnego ojca. Sytuacja w Polsce i Wielkiej Brytanii

Wstęp

Samotni ojcowie stanowią grupę, która jest bardzo często niedostrzegana przez społeczeństwo. Można ich więc nazwać „niewidzialnymi ojcami”. Nie są obsługiwani, jak samotne matki, poza kolejnością, a uprzywilejowane miejsca parkingowe są przeznaczone dla „dla matki z dzieckiem”. W czasach, gdy coraz częściej mówi się o kryzysie ojcostwa związanym między innymi z nieobecnością ojca w domu, uwadze badaczy nieraz umyka fakt, że w społeczeństwie funkcjonują rodziny, których głową jest samotny ojciec. Jego obecność w rodzinie, w której brakuje matki, jest często jedynym gwarantem wychowania dzieci.

Wychowanie dzieci przez samotnego ojca jest konsekwencją coraz częściej występującego zjawiska rodzin niepełnych. Gdy system rodzinny ulega dekonstrukcji, zmienia się układ relacji wewnątrzrodzinnych, co wpływa na przebieg procesu wychowania. Przystosowanie się do nowej sytuacji jest trudne zarówno dla dzieci, jak i dla samotnego rodzica. W niepełnej rodzinie ojciec doświadcza trudności, które są potęgowane przez fakt, że na jego barkach spoczywa cała odpowiedzialność rodzicielska.

* KS. GRZEGORZ GODAWA – doktor, adiunkt w Katedrze Pedagogiki Ogólnej Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie. Krąg jego zainteresowań koncentruje się wokół pedagogiki rodziny, ze szczególnym uwzględnieniem pedagogiki hospicyjnej, aksjologii oraz społecznych uwarunkowań procesu wychowania.

Wychowanie przez samotnego ojca ma też walory związane z rolą społeczną, którą pełni on w rodzinie. By mogła ona być w pełni realizowana, konieczne jest wsparcie społeczne obejmujące samotnego rodzica oraz członków jego rodziny. Należy podkreślić, iż celem niniejszego artykułu nie jest gloryfikowanie roli samotnego ojca ani też podkreślanie walorów wychowania dziecka w rodzinie niepełnej. Nie jest także zamierzeniem autora przyjęcie roli arbitra w polemice pomiędzy samotnymi rodzicami, którą można zaobserwować na portalach społecznościowych. Zaprezentowanie uwarunkowań procesu wychowania w rodzinie samotnego ojca w Polsce i Wielkiej Brytanii ma na celu pokazanie trudności oraz perspektyw poprawy obecnej sytuacji, która dla wielu ojców jest trudna, a w wielu przypadkach niesprawiedliwie bolesna. Zarówno w Polsce, jak i w Wielkiej Brytanii problem ten nabrzmiewa, stając się nie lada wyzwaniem dla samotnych ojców oraz całego społeczeństwa.

1. Ojciec niepełnej rodziny

Rodziny stają się niepełne z powodu śmierci współmałżonka, rozwodu, separacji czy porzucenia rodziny przez żonę lub męża¹. Przyczyną takiego stanu rzeczy może być również pobyt rodzica w zakładzie karnym czy szpitalu, praca podejmowana w miejscu odległym od domu², a także pozbawienie jednego z rodziców praw rodzicielskich. Biorąc pod uwagę strukturę rodziny, wyróżnia się następujące kategorie rodzin niepełnych: osierocone, rozbite, niepełne biologicznie, niepełne czasowo³. W oparciu o wymienione kategorie można określić typologię samotnych ojców:

1.1. Ojcowie-wdowcy

Śmierć jednego z rodziców wywołuje głęboki ból w rodzinie. Przeżywanie żałoby, będącej stanem społecznym, a jednocześnie zewnętrznym wyra-

¹ Por. A. Błasiak, *Oddziaływania wychowawcze w rodzinie. Zagadnienia wybrane*, Kraków 2012, s. 159.

² Por. A. Orłowska, *Polskie eurosieroctwo*, www.ekonomia.opoka.org (16.09.2013).

³ Por. K. Szewczuk, *Struktura rodziny a proces wychowania dzieci i młodzieży w rodzinie*, w: *Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny*, red. A. Błasiak, E. Dybowska, Kraków 2010, s. 156–162.

zem reakcji na utratę bliskiej osoby⁴, ma duży wpływ na proces wychowania realizowany w osieroconym środowisku rodzinnym. Odczucie straty matki, boleśnie dotykające dzieci, jest również bardzo trudnym doświadczeniem dla żyjącego męża. Clive Staples Lewis, przeżywając śmierć żony, pisał: „Jedno ciało. Albo jeśli wolicie, jeden statek, w którym brak silnika z prawej burty. Ja, silnik lewej burty, muszę jakoś dotrzeć z trudem do portu. Lub raczej do końca podróży. Jak mogę mówić o porcie? To raczej niewidoczny brzeg, czarna noc, ogłuszający sztorm, wysoka fala – i ani światełka widocznego z łądu, na którym prawdopodobnie rozbitkowie wzywają pomocy”⁵. Ogromny smutek wdowca przypomina o nieuchronności śmierci oraz bólu wywołanym przez odejście współmałżonka.

Pomimo iż wychowanie w rodzinie ojca-wdowca wiąże się z licznymi trudnościami, może być realizowane, gdyż „spośród różnych typów rodzin niepełnych to właśnie rodzina osierocona stwarza najlepsze warunki rozwoju dziecka”⁶. Zarówno owdowiały mąż, jak i dzieci przeżywające śmierć matki mają poczucie nieodwracalnej straty, ale nie upatrują przyczyny odejścia w braku miłości, ale w chorobie bądź innym dramatycznym zdarzeniu. Postawa ojca pielęgnującego pamięć o matce i ukierunkowującego swe działania na budowanie jedności w rodzinie stanowi fundament prawidłowego przebiegu żałoby, jak i kształtowania przyszłości rodziny.

1.2. Ojcowie rozwiedzeni

Sporo miejsca zarówno w publikacjach naukowych, jak i popularyzatorskich⁷ poświęca się uwarunkowaniom wychowawczym w rodzinie, która jest niepełna w efekcie rozwodu. Rodzina rozbita w wyniku rozwodu rodziców charakteryzuje się nieobecnością jednego z małżonków. Decyzja o roz-

⁴ Por. K. de Walden-Gałuszko, *Problemy psychiczne, duchowe i etyczne*, w: *Pielęgniarstwo w opiece paliatywno-hospicyjnej*, pod red. K. de Walden-Gałuszko, A. Tkacz, Warszawa 2008, s. 194.

⁵ C. S. Lewis, *Smutek*, przekł. J. Olędzka, Kraków 2009, s. 62–63.

⁶ K. Szewczuk, *Struktura rodziny...*, dz. cyt., s. 158.

⁷ Por. J. Conway, *Dorosłe dzieci prawnie lub emocjonalnie rozwiedzionych rodziców: jak uwolnić się od bolesnej przeszłości*, Warszawa 2010; H. Cudak, *Funkcjonowanie dzieci z małżeństw rozwiedzionych*, Toruń 2005; W. Jaede, *Jak uchronić dziecko przed skutkami rozwodu rodziców: poradnik dla rodziców*, przekł. A. Kleszcz, Kraków 2007; L. R. Reynolds, *Pomóż dziecku przetrwać rozwód: poradnik dla rozwodzących się rodziców*, przeł. A. Pajek, Warszawa 2012.

wodzie zawsze jest wydarzeniem traumatycznym⁸. Poczucie osamotnienia, nieobce członkom rodzin przeżywających trudności, staje się szczególnie intensywne w przypadku rozwodu, który „wnosi najczęściej negatywne zmiany w strukturze i funkcjonowaniu rodziny, przyczyniając się do przeżywania poczucia osamotnienia u wszystkich jej członków. Utrata znaczącego partnera może być najbardziej traumatyzującym doświadczeniem, jakie życie może nam zaoferować”⁹. Trudne przeżycia związane z rozpadem małżeństwa pogłębiają się, gdy w dotychczasowym związku pojawia się osoba trzecia, przekształcając więzi małżeńskie w tzw. trójkąt. Wychowanie dziecka w rodzinie zdekonstruowanej poprzez rozstanie rodziców ma swój specyficzny rys.

1.3. Ojcowie z dziećmi pozamałżeńskimi

Coraz częstsza jest sytuacja, w której na posiadanie i wychowanie dziecka decyduje się samotna kobieta lub mężczyzna niebędący w żadnym związku. Urodzenie i wychowanie tzw. dziecka nieślubnego, do niedawna piętnowane przez społeczeństwo, jest coraz powszechniejszym zjawiskiem i nie jest postrzegane jako patologiczne. W modelu rodziny „1+1” żyje w Polsce ok. 10 proc. rodzin¹⁰. Samotni ojcowie stanowią jedną dziesiątą rodzin „1+1”. W kontekście rodzin niepełnych, w których dziecko jest wychowywane przez jednego z rodziców, coraz częściej mówi się o wychowaniu dziecka poczętego metodą *in vitro*. Nie brak także analiz uwarunkowań wychowania w związku homoseksualnym. Rozważania na temat samotnego ojcostwa nierzadko poruszają kwestię ojcówgejów, zwracając uwagę na kulturowe uwarunkowania tego zjawiska¹¹. Choć jest ono coraz bardziej powszechne, należy wyraźnie oddzielić kwestię wychowania w rodzinie niepełnej od wychowania w związku homoseksualnym, który nie ma podstaw, by pretendować do rangi małżeństwa i rodziny¹².

⁸ Por. S. Kawula, *Mozaikowość i koloryt współczesnej rodziny. Szkic do portretu*, w: S. Kawula, J. Brągiel, A. W. Janke, *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Toruń 2007, s. 376.

⁹ J. Brągiel, S. Kawula, *Więzi społeczne w rodzinie*, w: S. Kawula, J. Brągiel, A. W. Janke, *Pedagogika rodziny...*, dz. cyt., s. 124.

¹⁰ Por. K. Szewczuk, *Struktura rodziny...*, dz. cyt., s. 160.

¹¹ Por. D. Dubeu, S. Golombok, F. Tasker, *Gay fathers*, w: *The role of the father in child development*, ed. M. E. Lamb, New Jersey 2010, s. 319–340; *Papa. PhD. essays of fatherhood by men in the academy*, ed. M. R. Marotte, P. M. Reynolds, R. J. Savarese, New Brunswick 2011, s. XII–XII.

¹² Por. Papiaska Rada ds. Rodziny, *Wyzwania i perspektywy na początku trzeciego tysiąclecia* (14.06.2003), „L'Osservatore Romano” 11–12 (2003), s. 8.

1.4. Ojcowie osamotnieni czasowo

Współczesna rodzina, która coraz częściej doświadcza rozłąki, nieraz funkcjonuje w stanie notorycznej separacji małżonków. Choć stan ten nie zostaje usankcjonowany prawnie, rodzice mieszkają w dużej odległości od siebie, co jest związane z podejmowaną pracą, długotrwałym leczeniem czy pobytem w zakładzie karnym¹³. Dwa ostatnie przypadki są szczególnie trudne, gdyż rodzina musi również sprostać wyzwaniom materialnym wynikającym z zaistniałej sytuacji. W przypadku zarobkowego pobytu matki za granicą trudności w funkcjonowaniu ojca samotnie wychowującego dzieci są w pewnym stopniu łagodzone przez poprawę sytuacji materialnej. Niemniej rozpatrując korzyści i straty związane z wyjazdem zarobkowym, trzeba wziąć pod uwagę również negatywne konsekwencje związane z rozłąką, takie jak nieobecność matki w codziennym życiu rodziny, niezajomość problemów dzieci, poczucie osamotnienia dzieci, brak wspólnie spędzanego czasu, brak stabilizacji rytmu życia na skutek wyjazdów i przyjazdów matki¹⁴. Każda z tych konsekwencji zakłóca proces wychowania, zwłaszcza gdy okres rozłąki jest długi.

Wymienione kategorie samotnych ojców nie stanowią kompletnej systematyzacji, pozwalającej na wyczerpującą analizę społecznych uwarunkowań wychowania realizowanego w takich rodzinach. Pozwalają one jednak na zarysowanie problemu dotyczącego wychowania dziecka w rodzinie niepełnej.

2. Wychowanie w niepełnej rodzinie

Wychowanie dziecka w rodzinie niepełnej wpływa na osobowość dziecka. Pamiętać należy, że „doświadczenie miłości macierzyńskiej i ojcowskiej stanowi ważne doświadczenie w życiu człowieka dla kształtowania jego osobowości, a szczególnie do budowania prawidłowego obrazu własnej osoby. Dziecko potrzebuje aktywnej obecności obojga rodziców, gdyż wnoszą oni w proces jego rozwoju ważne i niejednakowe warto-

¹³ Por. K. Szewczuk, *Struktura rodziny...*, dz. cyt., s. 161.

¹⁴ Por. K. Szewczuk, *Struktura rodziny...*, dz. cyt., s. 161–162.

ści swojej osobowości”¹⁵. W każdym przypadku gdy mowa o wychowaniu w rodzinie niepełnej, trzeba pamiętać, że jest ona pozbawiona podstawowego odniesienia wychowawczego, którym jest obecność obojga rodziców w domu.

Matka i ojciec, którzy mają największy wpływ na kształtowanie więzi społecznych w rodzinie, pełnią zadania wynikające z pełnionych przez nich ról. Skuteczność podejmowanych przez rodziców działań jest uzależniona między innymi od poziomu samoświadomości: „Warunkiem koniecznym do pełnienia własnej roli rodzicielskiej, roli matki czy ojca, jest prawidłowa identyfikacja, przede wszystkim z rolą związaną z własną płcią, a następnie z rolą małżeńską i rodzicielską oraz pełna akceptacja tych ról. Pełna akceptacja roli rodzicielskiej wiąże się mocno z posiadaniem odpowiedniej motywacji do pełnienia tej roli”¹⁶. Bycie matką lub ojcem zakłada także świadomą akceptację pozostałych osób w rodzinie i pełnionych przez nich ról. W ten sposób może zostać zbudowany spójny system wewnątrzrodzinny oparty na wzajemnej miłości. Wychowanie dzieci w kochającej się rodzinie, mimo iż obciążone pewnymi trudnościami, przynosi lepsze rezultaty niż wychowanie w rodzinie niepełnej.

Gdy rodzina zostaje rozbita, zmienia się układ relacji wewnątrzrodzinnych, co wpływa na przebieg procesu wychowania. Sytuacja dzieci w rodzinach niepełnych jest diametralnie różna od tej, w której więzi łączące poszczególnych członków rodziny są żywe i trwałe: „Po rozwodzie rodziców dzieci muszą przejść przez okres zmian, które mogą się okazać korzystne lub nie, w zależności od tego, jak życie rodzinne wyglądało przed rozwodem i jak wygląda po rozstaniu rodziców”¹⁷. Przystosowanie się do nowej sytuacji jest trudne zarówno dla dzieci, jak i dla samotnego rodzica.

Przyjmuje się, że w rodzinach niepełnych obok czynników właściwych wychowaniu w rodzinie z obojgiem rodziców występują dodatkowe czynniki warunkujące przebieg procesu wychowania. Można do nich zaliczyć zmienioną strukturę rodziny, której konsekwencją są zmienione zachowania rodzica w roli ojca lub matki; zmienioną jakością interakcji dziecka z dorosłym; stosunkowo więcej interakcji z jednym rodzicem opiekującym się dzieckiem;

¹⁵ A. Błasiak, *Oddziaływania wychowawcze...*, dz. cyt., s. 158.

¹⁶ J. Brągiel, S. Kawula, *Więzi społeczne...*, dz. cyt., s. 126.

¹⁷ G. L. Greif, *Single fathers*, Lanham 1985, s. 149.

obecność w domu opiekunów dziecka zatrudnionych przez samotnego rodzica¹⁸. Czynniki te mogą stać się zmiennymi utrudniającymi bądź wręcz zakłócającymi przebieg wychowania.

W niepełnej rodzinie ojciec doświadcza trudności, które są potęgowane przez fakt, że to na nim spoczywa cała odpowiedzialność rodzicielska. W takiej rodzinie bardzo prawdopodobne jest wystąpienie problemów wychowawczych, stanów depresyjnych i załamania spowodowanych niemożnością zaspokojenia emocjonalnych i seksualnych potrzeb. Takie rodziny nieraz borykają się z trudną sytuacją ekonomiczną, ponieważ czas pracy zawodowej nie może być zbyt długi ze względu na konieczność poświęcenia większej uwagi dzieciom. Zdarza się, że obowiązki domowe uniemożliwiają pracę w godzinach nadliczbowych, a zły stan psychiczny przekłada się na niepełną dyspozycyjność w pracy. Szczególnie bolesna jest konieczność ograniczenia kontaktów towarzyskich w sytuacji, gdy czas poświęcany dzieciom i spędzany w pracy nie pozwala na wygospodarowanie większej ilości czasu wolnego¹⁹.

W porównaniu z dziećmi z rodzin pełnych dzieci z rodzin rozwiedzionych są narażone na większą liczbę czynników, które mogą zakłócić ich rozwój. Częściej wagarują, piją alkohol i zażywają narkotyki. Niższy jest też wiek inicjacji seksualnej²⁰. W przypadku pozostania z ojcem mogą się pojawić dodatkowe trudności: „Może to oznaczać, że w przeciwieństwie do córek synowie za wiele rzeczy nie zostaną ukarani. Dla córek taka sytuacja może też skutkować koniecznością podjęcia nowych, poważniejszych obowiązków”²¹. Trzeba jednak podkreślić, iż dom z obojgiem rodziców, w którym nastąpił emocjonalny rozpad rodziny, wpływa tak samo negatywnie na rozwój psychiczny dziecka jak dom, w którym doszło do rozwodu²².

Można zaobserwować następujące trudności, z którymi boryka się dziecko wychowywane w rodzinie samotnego ojca²³:

¹⁸ Por. J. Brągiel, *Wychowanie w rodzinie niepełnej*, Opole 1990, s. 39.

¹⁹ Por. www.samotne.ojcostwo.prv.pl (18.09.2013).

²⁰ Por. J. Mastalski, *Samotność globalnego nastolatka*, Kraków 2007, s. 121.

²¹ G. L. Greif, *Single fathers*, dz. cyt., s. 147.

²² Por. N. Kalter, *Long-term effects of divorce on children. A developmental vulnerability model*, „American Journal of Orthopsychiatry” 57 (1987), s. 587–597.

²³ Por. G. L. Greif, *Single fathers*, dz. cyt., s. 149–150.

2.1. Zwiększony zakres obowiązków domowych

Szczególnie dotkliwie mogą to odczuwać starsze dzieci, angażowane przez ojca do pomocy w domu. Wynika to z faktu, że zwykle to matka odciąża dzieci w obowiązkach domowych.

2.2. Potrzeba kontaktu z żyjącą matką

Spotykając się z matką, dzieci mogą odczuwać współczucie oraz potrzebę udzielenia jej wsparcia. Duży wpływ na to ma relacja z matką przed rozstaniem rodziców – im była ona silniejsza, tym większa jest potrzeba kontaktu z nią po rozwodzie. W tym przypadku separacja od matki jest przez dziecko odczuwana dotkliwiej niż oddzielenie od ojca.

2.3. Konieczność zróżnicowania doświadczeń córek i synów

Brak matki utrudnia rozwój zarówno synów, jak i córek, choć sposób przeżywania przez nich trudności jest inny.

2.4. Bolesne odczuwanie każdej chwili nieobecności ojca

Brak drugiego rodzica pozbawia dziecko naturalnego wsparcia, gdy ojciec musi wyjść z domu, podejmować pracę, spotykać się z innymi ludźmi. Jest to trudne zwłaszcza dla młodszych dzieci.

Wychowanie przez samotnego ojca ma też pewne dobre strony związane z rolą pełnioną przez niego w rodzinie. Pomimo iż samotne ojcostwo nie zawsze jest otaczane należytych szacunkiem, jest ono darem, który pozwala mężczyźnie przeżyć wspaniałe chwile, zwłaszcza gdy jest realizowane z wewnętrznym zaangażowaniem. „Niestety wielu z nas wpojono, że ojcostwo wiąże się z dystansem. To właśnie psychiczny i, co bardziej istotne, emocjonalny dystans ojca jest przyczyną kryzysu. Paradoksalnie jednak bycie ojcem to cud, który jest najbardziej fascynującą, zaskakującą i obiecującą drogą, by dotrzeć do naszych serc i dusz. Ojcostwo jest wielką szansą. Wiemy o tym, nawet jeśli nie potrafimy tego zrozumieć ani wyartykułować, dlaczego tak się dzieje”²⁴.

²⁴ W. Glennon, *Best things fathers do. Ideas and advice from real world dads*, San Francisco 2008, s. 10.

Świadomie przeżywane ojcostwo jest nie tylko powodem satysfakcji dla samego ojca, ale również niezastąpioną pomocą w rozwoju dzieci. Z perspektywy wychowawczej więzi łączące ojca z dziećmi są bardzo istotne, gdyż wpływają na kształt ich postaw. Bezpośredni kontakt ojca z dziećmi ma ogromny wpływ na rozwój syna lub córki, a zwłaszcza na sferę emocjonalną. Można stwierdzić, że najistotniejszym zadaniem ojca jest zbudowanie domu, który obejmuje przestrzeń fizyczną i zabezpieczenie materialne, ale także właściwą atmosferę rozwoju, pełną wzajemnej troski i życzliwości²⁵. W tej przestrzeni można wyróżnić następujące zadania ojca²⁶:

2.5. Budowanie poczucia bezpieczeństwa całej rodziny

Gdy ojciec dobrze wypełnia swoje funkcje, jego obecność buduje poczucie stabilizacji i bezpieczeństwa w rodzinie. „Ojciec – jako wychowawca pobudza rozwój intelektualny i pragmatyczny dziecka, lecz nie narzuca mu drogi życiowej. Jest poprzez swój wpływ wychowawczy strażnikiem wolności dziecka”²⁷. Szczególna więź może łączyć ojca z córką, dla której ojciec w okresie dojrzewania to „bezpieczny mężczyzna, w odniesieniu do którego kształtuje swoją kobiecość i sprawdza atrakcyjność”²⁸. Z kolei dla syna ojciec stanowi wzór, do którego dąży i z którym pragnie się identyfikować. W tym znaczeniu można przyjąć, że „dobry ojciec to przede wszystkim taki, który jest obecny, czyli fizycznie i psychicznie zaangażowany w sprawy domu, który jest blisko i zna dziecko, jego marzenia, pragnienia i zainteresowania”²⁹. Słaby związek emocjonalny dziecka z ojcem jest uznawany za główną przyczynę nasilania się lęku u dzieci. W budowaniu poczucia bezpieczeństwa nie wystarczy więc troska jedynie o zapewnienie dóbr materialnych koniecznych do funkcjonowania rodziny, ale przede wszystkim o właściwy rozwój jej członków, także w sferze emocjonalnej.

²⁵ Por. J. Augustyn, *Ojcostwo. Aspekty pedagogiczne i duchowe*, Kraków 2009, s. 198.

²⁶ Por. J. Augustyn, *Ojcostwo. Aspekty pedagogiczne i duchowe*, dz. cyt., s. 198–204.

²⁷ J. Brągiel, S. Kawula, *Więzi społeczne...*, dz. cyt., s. 125.

²⁸ A. Błasiak, *Oddziaływania wychowawcze...*, dz. cyt., s. 161.

²⁹ A. Błasiak, E. Dybowska, *Rodzicielstwo i jego znaczenie dla procesu wychowania dziecka*, w: A. Błasiak, E. Dybowska, *Wybrane zagadnienia...*, dz. cyt., s. 109.

2.6. Dbłość o wzajemny szacunek, porozumienie, przebaczenie i pojednanie

Zadanie to jest szczególnie istotne w rodzinie, w której brakuje matki. Jeśli jej odejście było skutkiem rozwodu, zadaniem ojca jest kształtowanie w dzieciach postawy dalekiej od nienawiści. Nawet jeśli potencjalna perspektywa pojednania i powrotu do wspólnego zamieszkania jest mało prawdopodobna, ojciec musi zadbać, by pretensje i ciągle roztrząsanie, kto jest winny zaistniałej sytuacji, nie przysłoniły dobra, które może wykonać. „Dla własnego dobra po rozwodzie, nawet takim niechcianym, lepiej jest nową sytuację przyjąć jako pewne doświadczenie życiowe, niż w nieskończoność trwać w żalu i krzywdzie”³⁰. Gdy nieobecność matki jest związana z jej śmiercią, ojciec winien starać się zachować jej właściwy obraz w pamięci dzieci oraz wskazać ścieżki konstruktywnego przeżywania żałoby.

2.7. Wypełnianie obowiązków domowych

Coraz częściej podział obowiązków związanych z funkcjonowaniem domu rozumiany jest jako przejęcie przez ojca zadań, które w tradycyjnym modelu rodziny kojarzone są z matką. Ojciec samotnie wychowujący dziecko musi sprostać zadaniom związanym z pracą zawodową, konieczną do utrzymania rodziny, a także z organizacją życia codziennego rodziny. W tym kontekście warto podkreślić, że samotny ojciec „ma prawo bać się o wiele rzeczy – o przysłowiowe jutro, o przyszłość własnego dziecka, o to, czy poradzi sobie z jego wychowaniem, czy poradzi sobie materialnie, o reakcje otoczenia, o utratę znajomych”³¹.

2.8. Budowanie postawy wdzięczności

Taka postawa jest przeciwieństwem postawy roszczeniowej, będącej przejawem napięć i pretensji. Jest także przeciwna postawie smutku, która buduje stereotyp, że radość samotnego rodzica jest czymś nie na miejscu³². Ojciec,

³⁰ J. U. Lis, *Solo, ale w ostrogach. Poradnik dla samotnych rodziców*, Kielce 2012, s. 8.

³¹ J. U. Lis, *Solo, ale w ostrogach. Poradnik dla samotnych rodziców*, dz. cyt., s. 8.

³² Por. M. K. Hellwig, *Christian spirituality for the single parent*, „Spirituality Today” 36 (1984) 1, s. 55, www.spiritualitytoday.org (24.09.2013).

który docenia wartość dzieci i jest świadomy wartości własnego ojcostwa, żyje w przekonaniu, że dobra te stanowią nadrzędną wartość w porównaniu z tym, co materialne. Uczy umiaru w zdobywaniu środków materialnych oraz szacunku do tego, co rodzina posiada. Ojciec wyznający określone wartości przekazuje je swoim dzieciom, szczególnie poprzez postępowanie zgodnie z nimi: „Dziecko winno być uczestnikiem działań związanych z daną wartością, nawet wówczas gdy wymaga to trudu i wysiłku”³³.

3. Uwarunkowania wychowania w rodzinie samotnego ojca w Polsce i Wielkiej Brytanii

Polskie uwarunkowania funkcjonowania rodziny samotnego ojca nie doczekały się tak dogłębnych analiz jak zagadnienie wychowania dzieci przez samotne matki. Podobna sytuacja ma miejsce również w Wielkiej Brytanii³⁴.

Chociaż w przekonaniu 91 proc. Polaków wspólnota, na której czele stoi samotny rodzic, zasługuje na miano rodziny³⁵, to wyraźnie widać preferencje wobec rodziny samotnej matki. Być może jednym z czynników wpływających na ten fakt jest liczba samotnych matek w stosunku do samotnych ojców. Według badań Eurostatu w Polsce jest jedenaście razy więcej kobiet samotnie wychowujących dzieci niż samotnych ojców³⁶, a liczba ta wciąż wzrasta³⁷. Podobna tendencja występuje w Wielkiej Brytanii, gdzie coraz częściej zjawisko to postrzegane jest w kategoriach problemu społecznego³⁸.

Eurostat porównał skład gospodarstw domowych w różnych krajach UE. Okazało się, że w Polsce tylko 0,3 proc. z nich składa się z samotnych ojców

³³ A. Błasiak, *Oddziaływania wychowawcze...*, dz. cyt., s. 98.

³⁴ W opracowaniu dotyczącym trendów występujących w brytyjskim społeczeństwie w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat S. A. Hunt zamieszcza jedynie wzmiankę na temat samotnych ojców. S. A. Hunt, *Father's involvement in family life*, w: *Family trends. British families since 1950s*, ed. S. A. Hunt, London 2009, s. 78–99. Problematyki samotnych ojców prawie w ogóle nie uwzględniono również w następującym opracowaniu: P. Gregg, S. Harkness, S. Smith, *Welfare reform and lone parents in the UK*, Bristol 2007.

³⁵ Por. COBS, *Rodzina – jej współczesne znaczenie i rozumienie (03.2013)*, s. 5, www.cbos.pl (24.09.2013).

³⁶ Por. Eurostat Press Office, *Women and men in the EU seen through figures*, www.epp.eurostat.ec.europa.eu (18.09.2013).

³⁷ Por. *Seminarium naukowe „Współczesna rola ojca”*, www.eduskrypt.pl (18.09.2013).

³⁸ Por. www.polscott24.com (18.09.2013).

z dziećmi. Stanowi to 9 proc. populacji niepełnych rodzin³⁹. Samotne matki tworzą 3,3 proc. rodzin. Warto podkreślić, że w deklaracjach respondentów wywodzących się z niepełnych rodzin dominuje tendencja do zmiany tego stanu na rzecz stworzenia pełnej rodziny⁴⁰. Stan separacji, rozwodu czy wdowieństwa najczęściej nie jest zjawiskiem pożądanym, a jedynie nieuniknioną konsekwencją wydarzeń losowych bądź destrukcji małżeństwa.

W całej Unii Europejskiej ojców samotnie wychowujących dzieci jest proporcjonalnie więcej niż w Polsce. Stanowią oni 0,5 proc. rodzin, podczas gdy samotne matki prowadzą 3,7 proc. wszystkich gospodarstw domowych. Najwięcej matek wychowujących samotnie dzieci jest w Estonii (7 proc.), Wielkiej Brytanii (6,7 proc.) oraz na Litwie i Łotwie (5,5–5,6 proc.). Najwięcej samotnych ojców jest na Litwie (1 proc.), nieco mniej w Luksemburgu, Estonii, Belgii i Francji⁴¹. W Wielkiej Brytanii stosunek procentowy samotnych ojców wychowujących dzieci do samotnych matek wynosi 13,45 proc.⁴², co pokazuje, że w większej liczbie przypadków (choć i tak bardzo niewielkiej) ojcowie otrzymują prawo opieki nad dzieckiem.

Tendencją zauważalną w Anglii jest nieustanny wzrost liczby rodzin niepełnych; w 1999 roku ich liczba wynosiła ok 2,5 miliona, a w 2012 roku – prawie 3 miliony. Trend ten idzie w parze z rosnącą liczbą rozwodów, będących głównym czynnikiem dekonstruującym system rodzinny. Według badań przeprowadzonych w 2012 roku przez The Office for National Statistics (ONS) dla „The Guardian” w Wielkiej Brytanii funkcjonowało 400 tysięcy rodzin, których głową jest samotny ojciec, co daje, biorąc pod uwagę współczynnik liczebności rodziny 2,32, około 927 tysięcy osób w całym kraju⁴³. Oznacza to, że prawie milion osób wychowuje się, dorasta i realizuje swe zadania, tworząc niepełną rodzinę, której głową jest samotny ojciec.

W Polsce ojcowie osamotnieni w wyniku rozwodu rzadko sprawują opiekę nad dzieckiem. Biorąc pod uwagę liczbę samotnych ojców bezpośrednio

³⁹ W przypadku gdy pod uwagę nie jest brana grupa rozwiedzionych rodziców wychowujących wspólnie dziecko, rodziny zastępcze oraz inne formy opieki. Po uwzględnieniu wymienionych przypadków proporcje ulegają zmianie. M. Komorowska, *Rozwój dzieci wychowywanych przez samotnych rodziców*, „Remedium” 12 (2011), s. 8.

⁴⁰ Por. COBS, *Rodzina...*, dz. cyt.

⁴¹ Por. Eurostat Press Office, *Women...*, dz. cyt.

⁴² Por. *UK Fatherhood Statistics*, www.docs.google.com (17.09.2013).

⁴³ Por. The Office for National Statistics, *Single Fathers: UK statistics*, www.theguardian.com (24.09.2013).

sprawujących funkcje opiekuńczo-wychowawcze wobec swoich dzieci, można domniemywać, iż jest to wynikiem polskiego ustawodawstwa, które w powszechnej opinii samotnych ojców dyskryminuje ich prawa, w większości przypadków przyznając matce prawo do opieki nad dzieckiem⁴⁴. Uważa się, że jest ona do tego bardziej predysponowana. Tylko przedstawienie dowodów, że matka nie jest w stanie zająć się dzieckiem, może spowodować, że sąd rodzinny przyzna prawo do opieki ojcu. Wobec tak wielu utrudnień „polscy ojcowie, nie widząc szansy na wygranie sprawy o przyznanie opieki, z góry rezygnują z walki o dziecko”⁴⁵.

Podobna sytuacja ma miejsce w Wielkiej Brytanii. W badaniach niepełnych rodzin zwraca się uwagę na fakt, iż wśród dzieci będących na utrzymaniu rodzica ponad 70 proc. jest wychowywane przez samotne matki, co może wskazywać, że samotnym ojcom zdecydowanie rzadziej przyznaje się prawo do wychowywania małych dzieci. Z drugiej strony wyższy procent samodzielnie wychowywanej w rodzinie samotnego ojca niż matki, co może sugerować, iż dzieci, które same mogą podjąć decyzję, wybierają mieszkanie z ojcem, a nie z matką.

W niektórych przypadkach samotni ojcowie muszą radzić sobie z dodatkowym obciążeniem związanym z ograniczoną akceptacją społeczną oraz niedowierzaniem co do ich rzeczywistych kompetencji wychowawczych. Zdarza się, że są nawet podejrzewani o destrukcyjne zachowania wobec dzieci. Ojcowie, zwłaszcza samotni, nie zawsze są postrzegani przez społeczeństwo obiektywnie; samotne ojcostwo nierzadko kojarzone jest z przemocą⁴⁶. Tymczasem badania Anny Dudak pokazały brak istotnych rozbieżności w poziomach kompetencji samotnych ojców i matek, z jedną różnicą dotyczącą wiedzy pedagogicznej – stanowiącej dla ojców zagadnienie, któremu poświęcają mniej uwagi. Jednym z wniosków wysuwanych przez autorkę badań jest sugestia, by sądy rodzinne orzekające o przyznaniu opieki kierowały się nie tyle stereotypami panującymi w społeczeństwie, ile rzeczywistą sytuacją życiową ojca i matki, ze szczególnym uwzględnieniem ich kompetencji wychowawczych⁴⁷.

⁴⁴ Por. P. Wójtowicz, *Podejrzany: samotny ojciec*, www.kobieta.onet.pl (16.09.2013).

⁴⁵ A. Dudak, *Samotne ojcostwo*, Kraków 2011, s. 59.

⁴⁶ Por. S. Ruxton, H. Baker, *Father's rights, fatherhood and masculinity/ies*, „Journal of Social Welfare & Family Law” 4 (2009), s. 353.

⁴⁷ Por. A. Dudak, *Samotne ojcostwo*, dz. cyt., s. 182.

Na podstawie badań przeprowadzonych przez A. Dudak⁴⁸ można wymienić kilka wskaźników określających jakość życia samotnych ojców w Polsce. Stwierdzono, iż sytuacja materialna ojców jest lepsza niż sytuacja matek, gdyż zaledwie co trzeci ojciec ocenia swą sytuację materialną jako złą. Polscy ojcowie w większości oceniają swoją sytuację życiową jako dobrą, a co czwarty ojciec jest zadowolony z jakości życia po rozwodzie. Wraz z wiekiem ojcowie wykazują mniejsze chęci zmian w swoim życiu, gdyż wartością szczególnie cenioną jest stabilizacja życiowa.

Tymczasem 80 proc. angielskich samotnych ojców uważa, że wraz z przejęciem opieki nad dzieckiem pogorszyła się ich sytuacja ekonomiczna. Ma na to wpływ brak środków wypracowywanych wcześniej przez matkę dziecka bądź ograniczenie możliwości podjęcia pracy zawodowej w pełnym wymiarze⁴⁹.

Liczne benefity⁵⁰, które w Wielkiej Brytanii są oferowane samotnym rodzicom, stanowią dla ich rodzin duże wsparcie. Ułatwiają właściwe rozłożenie równowagi pomiędzy koniecznością zaangażowania zawodowego a wychowaniem dziecka. Pomoc rządu w tym obszarze jest o wiele większa w Wielkiej Brytanii niż w Polsce, ale plany jej ograniczenia mogą spowodować znaczne zmniejszenie benefitów. Wzrost podatków oraz ograniczenie świadczeń socjalnych może się odbić szczególnie dotkliwie na samotnych rodzicach⁵¹. Także w Polsce polityka socjalna wobec samotnych rodziców, wyrażająca się między innymi w nieprzyznaniu dodatków do zasiłku rodzinnego dla samotnych rodziców wychowujących więcej dzieci, choć zgodna z wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego, budzi sporo obaw⁵². Krokiem w kierunku zrównania praw ojców w opiece nad dzieckiem jest prawo do urlopu ojcowskiego, który w Polsce i Wielkiej Brytanii wynosi 2 tygodnie.

W Wielkiej Brytanii wyraźnie widać tendencję do zrównania praw samotnych ojców i matek w wychowaniu ich dzieci, do czego pierwszym krokiem jest przyznanie ojcom ustawowego prawa do kontaktów z dzieckiem⁵³. Prawo to, obowiązujące od niedawna, zakłada udział obu rodziców w podej-

⁴⁸ Por. A. Dudak, *Samotne ojcostwo*, dz. cyt., s. 175–182.

⁴⁹ Por. S. A. Hunt, *Father's involvement...*, dz. cyt., s. 91.

⁵⁰ Por. *Benefits*, www.gov.uk (21.09.2013).

⁵¹ Por. *Cięcia benefitów w UK uderzą w samotne matki*, www.londynek.net (21.09.2013). Ograniczenia socjalne w równym stopniu dotkną oczywiście także rodziny samotnych ojców.

⁵² Por. M. Dąbrowski, *Samotny rodzic wielodzietny nie dostanie więcej*, www.prawo.rp.pl (24.09.2013).

⁵³ www.dad.info (24.09.2013).

mowaniu najistotniejszych decyzji odnośnie do wychowania dziecka. Idea *shared parenting* opiera się na założeniu, iż najlepszym wsparciem wychowawczym cieszą się dzieci mające dobry kontakt z obojgiem rodziców, nawet jeśli bywa on ograniczony przez rozwód. Wynika to w dużej mierze z faktu, że prawa samotnych ojców nie są należycie respektowane⁵⁴. Zrównanie praw ojców i matek w kwestii wychowania dzieci wydaje się jednym z najbardziej interesujących założeń reformy zmierzającej do poprawy obecnej sytuacji, która jest jednak poddawana krytyce między innymi ze względu na to, że reforma ta przede wszystkim skupia się na potrzebach rodziców, a nie broni praw dziecka⁵⁵.

W analizie publikacji na temat uwarunkowań procesu wychowania w rodzinie samotnego ojca trudno jest znaleźć odniesienia duchowe i religijne związane z ojcostwem, a przecież te sfery często są źródłem siły dla samotnego ojca. Mają one także skutki wychowawcze, ponieważ mogą przyczynić się do głębszego odkrycia duchowego i religijnego wymiaru ojcostwa. W perspektywie religijnej bycie ojcem oznacza wejście w akt stworzenia, którego dokonał Bóg. Daje to ojcu przywilej pielęgnowania w swoich dzieciach życia, miłości i szczęścia na wzór Stwórcy, który troszczy się o dobro swoich dzieci. W czasach kryzysu należy „przywrócić ojcostwu jego godność i przypomnieć, jak wielką wagę ma ta misja”⁵⁶. Pomocą służą portale, które pozwalają pogłębić znajomość tej tematyki i odkryć głębokie wymiary ojcostwa⁵⁷.

4. Zakończenie

Wychowanie w rodzinie samotnego ojca jest zagadnieniem, nad którym warto się zatrzymać. Skłania do tego przynajmniej jeden istotny argument – dobro samotnego ojca i jego rodziny. Nawet jeśli do rozpadu małżeństwa przyczyniła się postawa męża-ojca, to jego zaangażowanie w opiekę i wychowanie dziecka winno zostać zauważone i docenione. Dziecko, które

⁵⁴ Por. The Office for National Statistics, *Single Fathers...*, dz. cyt.

⁵⁵ Por. A. Beith, *Co-operative parenting following family separation: proposed legislation on the involvement of both parents in a child's life*, www.berwicklibdems.org.uk (24.09.2013).

⁵⁶ C. Risé, *Sztuka ojcostwa*, przeł. A. Soćko, Poznań 2006, s. 20.

⁵⁷ Por. www.tato.net.pl, www.parentsforchrist.com, www.prawaojca.org.pl.

nie miało wpływu na zdarzenia losowe bądź decyzje rodziców, winno być zawsze otoczone należytą troską.

Wychowanie w niepełnej rodzinie powinno być realizowane w optymalnych warunkach. Jakość wychowania zależy w dużej mierze od poziomu samoświadomości rodzica, jego kompetencji, postawy etycznej oraz pragnienia realizowania się w relacji wychowawczej wobec swojego dziecka. Miłość ojca do dziecka nie jest słabsza ani mocniejsza od miłości matki, ma jednak inny charakter. Ułatwienie realizacji funkcji rodzicielskiej winno wynikać z odpowiedniej polityki socjalnej państwa, jak i pomocy psychologicznej, duchowej i religijnej.

Analiza uwarunkowań wychowania dziecka realizowanego przez samotnego ojca w Polsce i Wielkiej Brytanii pokazała, że problemy w obu krajach zasadniczo nie różnią się. Polscy i angielscy ojcowie przeżywają podobne dylematy i trudności. Mają też te same pragnienia, wśród których opieka nad dzieckiem plasuje się na pierwszym miejscu. Często bywa ono niezaspokojone.

Wsparcie społeczne, które otrzymują samotni ojcowie, jest niewystarczające, co przejawia się choćby w niedostrzeganiu ich roli w społeczeństwie. Pomoc socjalna, w zdecydowanie szerszym zakresie udzielana przez rząd brytyjski niż polski, nie zaspokaja potrzeb niepełnych rodzin. Stosunkowo wysoki poziom jakości życia samotnych ojców w Polsce jest prawdopodobnie uwarunkowany sceptycyzmem wobec pomocy ze strony państwa, co wyraża się w rezygnacji z oczekiwania na to wsparcie. Nadzieję mogą dawać inicjatywy zmierzające do odkrycia wartości i roli wychowawczej samotnych ojców. Dyskusja społeczna oraz analizy naukowe omawianego zagadnienia rzucają nowe światło na tę kwestię, które winna być poruszana w społecznościach lokalnych.

Zainteresowanie problematyką niepełnych rodzin ma również swoje mankamenty. Analizy uwarunkowań psychospołecznych rodziny samotnego ojca skupiają się w głównej mierze na zagadnieniu ojcostwa realizowanego po rozwodzie. Najwięcej miejsca poświęca się rozważaniom dotyczącym skutków rozstania rodziców. Tymczasem ograniczanie zakresu rozważań jedynie do jednej przyczyny wydaje się w znacznym stopniu zawężyć zakres ujęcia. Zbyt mało jest analiz dotyczących osoby ojca-wdowca oraz wychowania w rodzinie, która przeżywa żałobę, a przecież zagadnienie to jest równie istotne. Podobnym uproszczeniem jest marginalizowanie duchowego i religijnego wymiaru ojcostwa oraz samotnego rodzicielstwa. Skutkiem tego jest

proponowanie samotnym ojcom wsparcia polegającego na pomocy w znalezieniu kobiety, z którą mogliby rozpocząć nową drogę życiową. Wydaje się, że pomijanie aspektu moralnego wynikającego z zasad wiary jest zjawiskiem niebezpiecznym.

Życie samotnych ojców nie jest łatwe, ale ojciec otoczony należywym szacunkiem i wsparciem jest w stanie dobrze wychować swoje dzieci. Okazana mu pomoc może wyzwolić w nim wielkie pokłady sił, a radość czerpana z bycia ojcem będzie nadawać sens jego życiu.

Proponowana literatura

- Augustyn J., *Ojcostwo. Aspekty pedagogiczne i duchowe*, Kraków 2009.
- Błasiak A., *Oddziaływania wychowawcze w rodzinie. Zagadnienia wybrane*, Kraków 2012.
- Brańpiel J., Kawula S., *Więzi społeczne w rodzinie*, w: *Pedagogika rodziny. Obszary i panorama problematyki*, red. S. Kawula, J. Brańpiel, A. W. Janke, Toruń 2007, s. 115–134.
- COBS, *Rodzina – jej współczesne znaczenie i rozumienie*, www.cbos.pl (03.2013).
- Dudak A., *Samotne ojcostwo*, Kraków 2011.
- Eurostat Press Office, *Women and men in the EU seen through figures*, www.epp.eurostat.ec.europa.eu.
- Greif G. L., *Single fathers*, Lanham 1985.
- Hunt S. A., *Father's involvement in family life*, w: *Family trends. British families since 1950s*, ed. S. A. Hunt, London 2009, s. 1–39.
- Szewczuk K., *Struktura rodziny a proces wychowania dzieci i młodzieży w rodzinie*, w: *Wybrane zagadnienia pedagogiki rodziny*, red. A. Błasiak, E. Dybowska, Kraków 2010, s. 143–164. www.tato.net.pl.